

Café Vareda

Sven Mikser. Vareda. Rahva Raamatu kirjastus, 2023. 318 lk.

Jälgisin huviga romaanivõistluse võitnud Sven Mikseri „Vareda” kujunemist sotsiaalseks skulptuuriks, seda, kuidas kriitikud astusid õhinal kõikidesse valmis pandud ämbritesse. Kes suutis arvustuse niimoodi ära kirjutada, et rääkis ainult poliitikast, kes kordas truult auhinnažürii seisukohti, kes sattus kummalisse krampi kirjaniku isikust, taustast ja mõnes saates räägitud jutust,¹ kes rõhutas teose pühadust *gay love story* pärast, kes üritas lõpuks kogu meediakärale õigustatult vett peale tõmmata. Esimestele kiitvatele arvustus-

¹ Tundub, et kriitikas on viimasel ajal unustatud esmane põhimõte: käsitleja peaks vältima kirjaniku jutu uskumist. Professor Toomas Liiv rõhutas oma seminarides ikka, et autoreid ei saa usaldada, nende jutu najal ei saa kujundada arvamust teose kohta.

tele hakkas aga järgnema kainemaid-kahtlevamaid arvamusi.

Järgnevalt esitan lugedes tekkinud hajamõtted „Vareda” kohta.

Romaanivõistluse žürii on üks kõige ausamaid, sest loeb tekste, teadmata nende autoreid. Eriti puhas on juhtum siis, kui saadetud käsikiri on autoril esimene katse kirjatööga avalikkuse ette astuda. Seega on romaanivõistluse žürii arvamus üldjuhul oluliselt objektiivsem ja mitmekülgsem kui mõne üksikkriitiku vahutamine autori nime all ilmunud teose ainetel. Žürii puutub kokku kujundamata ja veel kirjastuse võimaliku kvaliteedimärgita tekstiga. Kuigi Mikseri „Vareda” tundus mulle pärast esimest paarikümnet lehekülge võrdlemisi klišeelik, muutusin lugedes tähelepanelikuks ja üritasin ära arvata, miks just see teos sai esikoha.

Arhetüübid ilmnevad kõikide loojate loomingus, neid on lihtne märgata, aga nende tõelist olemust ja esile ilmumist on raske seletada, sest nad on transtsendent-

sed. Arhetüüp hakkab lihtsalt mingil hetkel üles ehitama võrdlemisi keerukaid, aga kindlaks määratud karaktereid. Niisugust teadvustamata tegevust on juba üle saja aasta tagasi väga hästi kirjeldanud Gustav Meyrink: „„Härra X või härra Y on kirjutanud romaani.” // Mida see tähendab? // Noh, väga lihtne: // „Ta on on [sic!] mõttelennu jõul kirjeldanud isikuid, keda tegelikult pole olemas, on neile külge luuletanud sündmusi ja neid omavahel põiminud.” // Umbes nii kõlab üldine laialivalgus järeldus. // Mis on mõttelend, arvab teadvat igäüks, et aga on olemas mõttelennu ülimalt iseäralikke liike, aimavad üpris vähesed. // Mida öelda, kui näiteks käsi, see näiliselt nii kuulekas aju tööriist äkki keeldub kirja panemast loo peategelase nime, mille oled välja mõelnud, ja paneb selle asemel jonnakalt teise? // Kas ei peaks siis tahtmatult jahmuma ja endalt küsima: kas „loon” tegelikult mina või... on mu kujutlusvõime viimaks kõigest omamoodi maagiline vastuvõtuaparaat?”² Hea kirjanik lasebki mitteteadvusel juhtida oma kirjutamist, kuigi „sisemine tsensor” (teiste hulgas Ilmar Malini kasutatud tabav väljend³) asub tavaliselt kohe segama. Huvitav on siinkohal klišeede tekkeprotsessi küsimus. Kui arhetüüpi võib võrrelda universaalse koogivormiga, milles küpseb ahju pandud individuaalne sisu, siis kas kliše on nagu valmistoodete, mis enne tarvitamist asetatakse lihtsalt korraks mikrolaineahju?

„Vareda” lugedes tuli mulle meelde kaks Peeter Simmi kunstiteost. Esiteks Riho Mesilase novellil „Veterinaari esimene nädal” põhinev film „Stereo” (1978), kus „[n]oor veterinaar Lembit Savikas saabub linnast sovhoosi oma esimesele

töökohale. Hipilikult rõõmsameelne noor-mees pörkub hakatuseks teda võõristavate kohalikega, kuid ajapikku hakkab vastasseis külaelanikega mahenema. Parajalt rüütellik ja kuraasikas Savikas on küll võõras, ent tasapisi saab temast üha rohkem oma. Filmis kohtuvad tõsine naturalism, lüürika, peotäis naiivset sentimentaalsust ja sügav seitsmekümendate alguse sovhoosielu, mida kõike seob huumor ja hea atmosfääritaju.”⁴ Film linastus alles 1991. aastal, mis kattub huvitava juhusega Mikseri teoses kujutatud ajaga (1991. aasta suvi, vt lk 269). Selles võrdlemisi arusaamatu rollijaotusega filmis (Urmas Kibuspuu mängib traktoristi-mehhanisaatorit) on nõukaaegset mõisaerootikat, nagu ka Simmi teises, palju võimsamas linateoses „Ideaalmaastik” (1980). Mõlemas mängib seksuaalset tegelast sama näitleja – traagilise ilmega Reet Paavel („Stereos” on ta kõõgitoõline, „Ideaalmaastikus” pioneeri-juht), kes sobinuks kehastama ka „Vareda” Margiiti, mõisakoolis töötavat noort õpetajat.

„Vareda” sordiinse *gay love story* maailmaeskujuna kangastus kohe Evelyn Waugh’ tippromaan „Tagasi Bridesheadi” (1945, e k 1994) ning selle põhjal valminud esmaklassiline 11-osaline sari (1981). Sarnaselt „Varedaga” kulgeb sellegi peategelase sõprus- või armastuslugu ebaharilikus, klassierinevust märkivas keskkonnas (Mikseril Vareda mõis, Waugh’l lord Marchmaini loss). Waugh’ romaani teine kinolinale panek (2008) ei kannata kriitikat, kuna geierootika liin on ülerõhutatud ja purustab kohe alguses romaani õhkõrna tasakaalu. Mikseri romaanis kõnnitakse samal väga teraval mõõgal. Samal ajal on „Vareda” *gay love story* kindlasti õnnestunud, see ei muutu lugedes häirivaks ja on

² G. Meyrink, Valge Dominiiklane. Nähtamatu mehe päevikust. Tlk U. Liivaku. [Tallinn:] Monokkel, 2003, lk 3.

³ Ilmar Malin. Režissöör T. Park. ETV kunsti- ja kirjandussaadete peatoimetuse, 1986. <https://arhiiv.err.ee/video/vaata/ilmar-malin>

⁴ Stereo (1978). Riho Mesilase jutustuse „Veterinaari esimene nädal” motiividel. – Eesti Filmi Andmebaas. <https://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/386/>

originaalne (nt kaaslaste seljale inglitiibade joonistamine sõrmega).

„Vareda” üldine atmosfäär on aga klišeelik, meenutades veidi „Stereot”, ega kasva laiahaardeliseks ja sügavaks nagu „Ideaalmaastikus” või „Tagasi Bridesheadis”. Peategelase liikumine on „Varedas” Waugh’ romaaniga võrreldes vastupidine: kui „Tagasi Bridesheadi” kujutab keskklassi esindaja muinasjutulist (paraku hetkelist) tõusu kõrgklassi juurde, siis „Varedas” langeb linnapoiss primitiivsesse külaellu, n-ö madalama klassi hulka, kuigi see toimub tema jaoks harjumatu kõrge esteetikaga mõisaümbruses. Raamatu algus kordab „Tagasi Bridesheadi” raami: Waugh’l satub teose alguses kunstnik Charles Ryder ohvitserina sõjaajal juhuslikult kunagi paljukülastatud lossi ette ja kogu teos on omalaadne meenutus, samuti algab „Vareda” peategelase meenutusega, kui ta seisab varem külastatud mõisa ees.

Mõis või loss on nagu raskesti kättesaadav aare ja peegeldab kujundina indiviidi tervikkust, Iset (sks *Selbst*). Ka viimaste aastate üks tippteoseid, Mehis Heinsaare romaan „Kadunud hõim” (2022) on individuaatsiooniotsuse fragmentide kajastus. Selline teos peabki olema aeglane ja täis kummalisi tagasiwaateid ning anamneetilisi takerdumisi. Heinsaare „Kadunud hõimu” peategelast ootab kuskil Soomaa hämaruses inimsööjate mõis. Individuaatsiooni kujutamise levinud motiiv on maailma lõppu minek (*à la* Coppola surematu film „Tänapäeva apokalüpsis”, 1979). Sinna pürgija eneseleidmine on alati kangelaslik ja traagiline. Aleister Crowley Thothi taropakis on see pärast Maagi parema tiiva taga koerapeaga ahv – *cynocephalus*, kes ka üritab ülespoole ronida. Ahv sümboliseerib iroonilist needust, Maagi töö tõgamist.⁵

⁵ Vt näiteks M. Kuldasaar, Suur arkaan. Crowley Thothi taro trumpkaartide selgitus. [Tartu:] Zeus, 2016, lk 121.

Huvitavaid arhetüüpseid paralleele võib leida veelgi: nii „Vareda” kui ka „Tagasi Bridesheadi” peategelane tahab saada ja saab romaani jooksul kunstniku (Mikseri Johannes joonistab-maalib ebaharilikus keskkonnas sarnaselt Waugh’ Ryderiga), eksisteerib primitiivsem, haige või vigastatud partner (Mikseril Andreas, Waugh’l lord Sebastian Flyte’iga lõpuks kokkuelav Kurt). Sellisele individuaatsioonile iseloomulik on ka olukord, kus peategelane kesises vaimses ja füüsilises seisus olles peab lõpuks hoolitsema veel kellegi endast palju hädisema või probleemsema eest. Äärmusliku katsumuse kaudu saab aga võimalikuks puhastumine ja lunastus, liikumine eeskujuks oleva arhetüübi (Ise) teostumise poole. Äng, masendus ning lagunemine, samuti kontrastne vastandus „enne ja nüüd” on individuaatsiooni seisukohalt mõõdapääsmatu, muidugi teatava depressiivse piirini. Mikser käsitleb teose lõpus aadellikkuse ja allakäigu teemat (peategelane kõrvutab end kõrgklassiga), mis on ka Waugh’ teoses keskne: „Minu suvelossis ei ole jahikoeri ega veinikeldrit, on vaid võsastunud park, kuivanud lilleklump lipuvarda juures ja sisse varisenud katusega viinaköök. Ja kui päike loojub, ei ole mind ennastki enam siin.” (Lk 317–318)

16-aastase linnapoisi psühholoogiline portree Mikseri romaanis ei ole minu jaoks usutav. Näiteks ei kujutata peategelase ööbimist mõisas, kuigi tema üksinda uinumine Vareda mõisas ei saaks kuidagi olla lihtne. Olen ise ööbinud üksi või koos kaaslastega paljudes mõisates ja lossides. Mäletan ühte ööd 1990-ndate alguses Sangaste lossis, kus kõikide ruumide ukсед olid lahti, vaid meie tuba sai valvuri antud võtmega lukustada. Kuigi loss oli suletud ja inimtühi, kuulsime sõbraga öösel niivõrd kummalisi hääli, et ei uinunud hommikuni. Vestluses majahoidjaga selgus pärast, et lossis leiab öösiti aset nii

mõndagi seletamatut. Mõni aasta tagasi viibisin kirjanduslikus residentuuris Inglismaal, Londoni lähistel Chalkwelli mõisas, kus kohtusin ühel ööl vana hea inglise kummitusega, kelle olemasolusse suhtusid hommikul tööle tulnud kirjandusnimesed täie tõsidusega ja küsisid imestunult, kas alles nüüd käidi mind tervitamas.

Võrdlemisi mõttetu on „Varedale” ette heita 1990-ndate ühiskonnas aset leidnud suurte muutuste kajastamata jätmist. Kogu minevikuline-unenäoline lagunev atmosfäär (vanamehed ja vanamutid, koolimaja-mõis) peabki esile tõstma marginaalseid, n-ö endisaegseid tegelasi. „Tagasi Bridesheadis” on selleks elatanud lapsehoidja, keda alati kuskil ülemisel korrusel vaatamas käiakse ja kes elab üle kõik ajaloolised murrangud ja vapustu-

sed. „Varedas” on mitu sellist vanainimest: Liina-tädi, müüja-tädi. Bridesheadlikus arhetüüpses koosluses on nad ülivajalikud.

Mikseri raamatul on väga õnnestunud pealkiri, see on piisavalt ebaharilik ja salapärane. Minul seostus „Vareda” Madridi kõige parema kohvikuga, mille nimi on Café Varela. See on üle saja aasta olnud kirjanike ja boheemide kogunemiskoht ning annab välja oma kirjandusauhinda. Ehk võiks Brüsseli riigiaadlik Miksergi kaaluda Vareda-nimelise kirjandusauhinna väljandmist või boheemliku mõisakohviku nimega Vareda loomist? Sinna luksuslikku raviresidentuuri saaksid siis vastava tuusikuga kirjanduskriitikud minna oma ülevoolavat erutust sublimeerima.

PAAVO MATSIN